

อิหม่ามกับการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม: กลุ่มมุสลิมคลองตะเคียน ลำเภอล่ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

Imam and Dispute Compromise by Islamic Law: Muslimgroup Klongtakean Samphaolom Phranakhon Si Ayutthaya

อดิศร ภูสาระ / Adisorn Pusara

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Assistant Professor Dr. Responsible of Public Administration Program,

Faculty of Humanities and Social Sciences, Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

วันที่รับบทความ 1 กุมภาพันธ์ 2564 / แก้ไขบทความ 21 พฤษภาคม 2564 / ตอรับบทความ 15 มิถุนายน 2564

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท รูปแบบ และวิธีการของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลามในชุมชนมุสลิม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยคือ อิหม่ามประจำมัสยิดในพื้นที่ตำบลคลองตะเคียน และลำเภอล่ม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 14 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสัมภาษณ์ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปรากฏการณ์วิทยา เพื่อหาแก่นสาระจากประสบการณ์ของอิหม่าม

ผลการวิจัยพบว่า

1.บทบาทอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม คือ การเป็นผู้นำในชุมชนมุสลิม ด้วยการการดูแล ตักเตือน ห้ามปรามและให้คำแนะนำสัปรุชให้มีศรัทธาตามหลักอิสลาม การป้องกันสิ่งของต้องห้ามเข้ามาในชุมชน การให้ความรู้ และเป็นผู้นำในการปฏิบัติตัวได้ถูกต้องตามหลักอิสลาม

2.รูปแบบ และวิธีการของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม คือ การใช้วิธีการการเจรจาโดยตรงกับคู่พิพาทโดยใช้กฎหมายอิสลาม (ซารีอะฮ.) หลักความเชื่อ ความศรัทธาต่ออัลลอฮ์ และความเกรงกลัวต่อการตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ.) โดยอิหม่ามใช้รูปแบบการประนีประนอมข้อพิพาทตามขั้นตอนคือ การเตรียมการและวางแผน,การสร้างข้อตกลงร่วมกัน,การเจรจาแก้ไขปัญหาและการหาข้อยุติเพื่อนำไปปฏิบัติ

คำสำคัญ : อิหม่าม, การประนีประนอมข้อพิพาท, กฎหมายอิสลาม

Abstract

This research article purposes to study role, pattern and method of Imam to conflict resolution through the imam's islamic law compromise in muslim community.

Important information providers were 14 Imams of the mosques in Klongtakean Samphaolom Phranakhon Si Ayutthaya. Research instrument are interviewed forms. Using phenomenology data analysis to find essence from Imam experienced.

The result revealed that,

1. Imams role to dispute compromise by Islamic law were did as the leader in Muslim community by supervise, admonish, dissuade and recommend the followers to trust Islam principle. Protect the prohibited items to enter in communities, educated and Islam essentially practiced lead.

2. Role and method of Imam to dispute compromise by Islamic law were negotiated directly to conflicting couple (Shari'ah), doctrine and trust to Allah and fear of the Judgment Day (Qiya'mah). Imam used pattern to dispute compromise procedure were prepare and plan, create common ground, solve problem negotiated and finding determination to put into practice.

Keywords: Imam, dispute compromise, Islamic law

1.บทนำ

ผู้นำชุมชนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการแก้ไขข้อขัดแย้ง ข้อพิพาทของประชาชนในชุมชนเพื่อลดระดับความรุนแรงของข้อพิพาท จนถึงขั้นยุติข้อพิพาทก่อนที่จะลุกลามบานปลายสู่ระบบการจัดการปัญหาความขัดแย้งภาครัฐด้วยการใช้ข้อกฎหมายจากการแจ้งความร้องทุกข์ที่สถานีตำรวจ หรือการฟ้องร้องในชั้นศาล ซึ่งจะทำให้คู่ความต้องเสียค่าใช้จ่าย อีกทั้งผลของการตัดสินโดยใช้กฎหมาย ซึ่งมีผลชนะก็จะสร้างปมขัดแย้งระหว่างคู่กรณี ซึ่งพักอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันต้องมีการพบปะกันทำให้สร้างข้อขัดแย้งในประเด็นอื่น ๆ ต่อไปผู้นำชุมชนที่ประชาชนให้ความยอมรับนับถือมีทั้งแบบที่เป็นทางการได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นายกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการได้แก่ ราษฎรชาวบ้าน ผู้ที่ประชาชนให้ความเคารพนับถือและผู้นำทางศาสนา ซึ่งผู้นำเหล่านี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาพื้นที่ แก้ไขปัญหาของชุมชนอันเป็นกระบวนการประชาสังคมที่ต้องการยุติข้อพิพาท ภายในชุมชนโดยบุคคลที่ประชาชนในชุมชนเชื่อมั่นและให้ความเคารพนับถือ ด้วยการประนีประนอมข้อพิพาทระบับความขัดแย้ง สามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างสันติ

อิสลามเป็นคำภาษาอาหรับแปลว่าการสวามิภักดิ์ซึ่งหมายถึงการสวามิภักดิ์อย่างบริบูรณ์ดีแก่ อัลลอฮ์ ด้วยการปฏิบัติตามคำบัญชาของพระองค์ โดยมีศาสนทูตท่านสุดท้ายคือ นบีมุฮัมมัดที่ได้รับมอบหมายให้ถ่ายทอดโอองการแห่งอัลลอฮ์แล้วได้รับการรวบรวมขึ้นเป็นเล่มชื่ออัลกุรอานซึ่งเป็นธรรมนูญแห่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพื่อที่จะได้ครองตนเองบนโลกนี้อย่างถูกต้องก่อนกลับคืนสู่อัลลอฮ์ ซึ่งอัลกุรอานได้กำหนดธรรมนูญสำหรับมนุษย์เพื่อทำให้เกิดความสงบสุขในชีวิตส่วนตัวและสังคมเป็นธรรมนูญที่ครอบคลุมทุกด้านไม่ว่าด้านการปกครอง เศรษฐกิจ การอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นมิตร การไม่ละเมิดและรุกรานสิทธิของผู้อื่น รวมถึงการกำหนดจริยธรรมเป็นการครองตนอย่างมีเกียรติ การรักษา

ความสะอาดของกายและใจ รวมทั้งการเคารพผู้อื่น (สถาบันเผยแพร่มูลาุลบัยต, 2562, <http://quran.al-shia.org>) นอกจากนั้นอิสลามเป็นระบบของการดำเนินชีวิตที่มีข้อแนะนำให้ปฏิบัติเป็นประจำทุกอย่างตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งเข้านอนอีกครั้ง การกำหนดหน้าที่จะต้องปฏิบัติต่อบุคคลในครอบครัว เพื่อนบ้าน การประกอบอาชีพมีข้อห้ามและบทลงโทษที่ชัดเจน (มานี ชูไทย, พิสมัย อาชาไนน์ และ สิริยา ยูซุฟี, 2542, หน้า 15) ศาสนาอิสลามได้กำหนดวิธีการประพฤติดนของมุสลิมผู้นับถือศาสนาอิสลามซึ่งมีหลักสำคัญคือ การประกอบศาสนกิจ และหลักการปฏิบัติส่วนบุคคล ครอบครัว และสังคม โดยมีกฎหมายอิสลาม (ชารีอะฮ์) ที่มุสลิมต้องปฏิบัติตาม ซึ่งจำเป็นต้องมีผู้รู้หลักการของศาสนาเป็นผู้ชี้แนะ อบรมสั่งสอนมุสลิมให้ประพฤติตนตามหลักของศาสนาอิสลาม

อิหม่ามเป็นคำภาษาอาหรับแปลว่าผู้นำโดยเป็นตำแหน่งที่สืบทอดภารกิจของท่านรอซูล (ผู้ที่ได้รับมอบหมายจากอัลลอฮ์ให้ทำหน้าที่เผยแพรศาสนา) ซึ่งอัลกุรอานระบุนามไว้ 25 ท่านโดยท่านสุดท้ายคือนบีมุฮัมมัด อิหม่ามเป็นทั้งผู้นำทางการปกครอง ผู้นำประชาชาติ และทำหน้าที่เผยแพรศาสนาแก่มวลมนุษยชาติ รวมทั้งปกป้องหลักคำสอนทางศาสนา (อับดุลฮาดี สะบูดีง, 2547, หน้า 23) อิหม่ามจึงเป็นผู้นำสำคัญในชุมชน ที่เป็นทั้งผู้นำทางศาสนาและผู้นำทางการบริหารอยู่ในคนคนเดียว สังคมมุสลิมจึงให้ความเคารพเชื่อฟังผู้นำอย่างมาก เพราะเป็นตัวแทนในการใช้หลักการอิสลามที่มาจากอัลลอฮ์เป็นกลไกควบคุมการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งผู้นำนอกจากต้องรับผิดชอบผู้อยู่ใต้ปกครองของตนเองที่ปรากฏเป็นรูปธรรมแล้ว ยังต้องรับผิดชอบต่อความผิดพลาดที่อาจเกิดต่ออัลลอฮ์ด้วย (มุฮัมหมัดรอฟีอี มูซอ, 2549, หน้า 68)

ชุมชนมุสลิมคลองตะเคียนสำเภาล่มเป็นชุมชนมุสลิมที่ตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาประกอบ ด้วยชนชาติต่าง ๆ ได้แก่ ชาวเปอร์เซีย มลายูปัตตานี มลายูชวา และชาวจาม มีการประสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ภาษา ความคิดความเชื่อ แต่สิ่งที่ดำรงความเข้มแข็งในวิถีชีวิตคือการนับถือศาสนาอิสลาม อันเป็นหลักสำคัญทำให้สังคมเป็นปึกแผ่นเข้มแข็ง อีกทั้งชุมชนมุสลิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และจังหวัดใกล้เคียงก็เป็นชุมชนที่ขยายตัวออกมาจากชุมชนมุสลิม คลองตะเคียนสำเภาล่ม เนื่องจากเป็นการเพิ่มประชากรและการขยายพื้นที่ทำกินชุมชนมุสลิม คลองตะเคียน สำเภาล่มจึงเป็นชุมชนต้นแบบของชุมชนมุสลิมในจังหวัดพระนครศรีอยุธยาและจังหวัดใกล้เคียงในการศึกษาวิธีการประนีประนอมข้อพิพาทของสัปปุรุชในชุมชน โดยใช้แนวกฎหมายอิสลามที่ระบุถึงวิถีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสังคม ซึ่งทั้งแนวกฎหมายอิสลามและพระราชบัญญัติการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม พ.ศ. 2540 ได้ให้อำนาจแก่อิหม่ามในการประนีประนอม ข้อพิพาทเบื้องต้นอันเป็นแนวทางการบริหารงานภาคสาธารณะเพื่อสร้างสันติสุขในพื้นที่การศึกษาวิธีการของอิหม่ามจะช่วยให้เห็นแนวทางในการประนีประนอมข้อพิพาทให้เกิดประสิทธิผลต่อคู่กรณีได้ต่อไป

2.วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาบทบาทของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลามในชุมชนมุสลิม

2.2 เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลามในชุมชนมุสลิม

3.ขอบเขตของการวิจัย

3.1 ขอบเขตด้านพื้นที่ พื้นที่ที่ใช้ในการวิจัยคือมัสยิดในพื้นที่ตำบล คลองตะเคียน และสำเภาล้อม อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา จำนวน 14 มัสยิด

3.2 ขอบเขตด้านประชากร ประกอบด้วย 1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ อิหม่ามประจำมัสยิดจำนวน 14 คน 2) ผู้ทรงคุณวุฒิผู้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และความถูกต้องของผลการวิจัย ได้แก่ คณาจารย์สาขาวิชาอิสลามศึกษาเพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยาจำนวน 5 คน และคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจำนวน 2 คน

3.3 ขอบเขตด้านเนื้อหา ประเด็นที่ใช้ในการสัมภาษณ์คือ การใช้กฎหมายอิสลามที่สามารถนำมาใช้ปฏิบัติได้ในชุมชนมุสลิมในประเทศไทยดังนี้

3.3.1 กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยการซื้อขาย ประกอบด้วย การซื้อขายที่ไม่ชอบด้วยหลักการทางศาสนา การยืม การค้ำประกัน และมรดก

3.3.2 กฎหมายเกี่ยวกับครอบครัว ประกอบด้วย การสมรส การปฏิบัติหน้าที่ของสามีภรรยาและการหย่า

3.3.3 กฎหมายอาญาประกอบด้วย การลักทรัพย์ การผิดประเวณี การดื่มสุรา และยาเสพติด

4.กรอบแนวคิดของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปรากฏการณ์วิทยาเพื่อค้นหาแก่นสาระ (Essence) ประสบการณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อหาวิธีการที่อิหม่ามจัดการประนีประนอมข้อพิพาทประกอบด้วย 1) บทบาทของอิหม่าม 2) การใช้กฎหมายอิสลาม 3) รูปแบบและวิธีการการประนีประนอมข้อพิพาท

5.การรับรองจริยธรรมการวิจัยในคน

การวิจัยเรื่องอิหม่ามกับการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม : กลุ่มมุสลิม คลองตะเคียน สำเภาล้อม จังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้รับ การพิจารณาและมีมติรับรองโดยคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในคน มหาวิทยาลัยรังสิต โดยยึดหลักจริยธรรม Declaration of Helsinki, The Belmont Report, CLOMS Guideline และ International Conference on Harmonization in Good Clinical Practice เอกสารรับรองเลขที่ COA. NO. RSUERB2020-103

6.การวิเคราะห์ข้อมูล

6.1 ผู้วิจัยสัมภาษณ์อิหม่ามในภาคสนามพร้อมกับบันทึกข้อมูลตามแบบบันทึกการสัมภาษณ์ และหลังจากกลับจากการสัมภาษณ์แต่ละครั้งจะจัดทำใบสรุปข้อมูลชั่วคราว พร้อมวางแผนในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไปว่าควรให้ความสนใจประเด็นใดและออกเก็บข้อมูลจนได้ข้อมูลที่อิ่มตัว

6.2 การจัดกลุ่มข้อมูลจากประสบการณ์ของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาท โดยใช้กฎหมายอิสลามในประเด็นต่าง ๆ พร้อมหาความคล้ายคลึงของข้อมูลด้วยการเปรียบเทียบเหตุการณ์ที่คล้ายคลึงกัน

6.3 การประมวลผลข้อมูล โดยนำข้อมูลย่อยที่ถูกจัดกลุ่มมาสรุปเป็นเรื่องชุดเดียวกับการวิเคราะห์ข้อมูลโดยหาประโยคคำพูดที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญแสดงถึงความหมายสำคัญ (Significant Statement)

แล้วนำมาจัดกลุ่มความหมาย (Cluster of meaning) เพื่อสรุปให้ได้แก่นสาระ (Essence) ประสพการณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

6.4 การตรวจสอบความถูกต้อง นำเชื่อถือของข้อมูล โดยคณาจารย์ สาขาวิชาสหวิทยาการอิสลาม เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านศาสนาอิสลามและกฎหมายอิสลาม

6.5 การตรวจสอบผลการวิจัยโดยผู้ทรงคุณวุฒิ (Reviewer) ได้แก่ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดพระนครศรีอยุธยาให้คำแนะนำผลการวิจัย

7.การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยเรื่องอิหม่ามกับการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม : กลุ่มมุสลิมคลองตะเคียน ลำเภอลำ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยการค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อทำความเข้าใจความหมาย คำจำกัดความ องค์ความรู้ด้านอิสลามศึกษา และการประนีประนอมข้อพิพาท ดังนี้

1.หลักศรัทธาและกฎหมายอิสลาม

1.1หลักศรัทธาของอิสลาม

อิสลาม หมายถึง การอ่อนน้อมต่ออัลลอฮ์ ด้วยการยึดมั่นในเอกภาพของอัลลอฮ์ เชื่อฟังและปฏิบัติตามบัญญัติศาสนาที่มาจากอัลลอฮ์ ปฏิเสธการมีส่วนร่วมและเป็นพวกพ้องกับบรรดาผู้ก่อตั้งภาคี (สมศักดิ์ (มูบิร) มุหะหมัด, 2554, หน้า 30) มุสลิมคือผู้ที่ยอมรับว่าอัลลอฮ์คือพระเจ้าและนบีมุฮัมมัดเป็นบ่าวของอัลลอฮ์มาร่วมตัวกันบนพื้นฐานแห่งการยอมจำนน อ่อนน้อมและเชื่อฟังคำสั่งของอัลลอฮ์และดำรงชีวิตตามวิถีมุสลิมด้วยหลักศรัทธา 6 ประการ คือ (มุฮัมหมัด รอฟีอี มูซอ, 2549, หน้า 60-61) และอนุ อารีฟ (2562, www.halaltnailand.com)

1) ศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียวคืออัลลอฮ์อันเป็นผู้สร้างจักรวาลและบริหารควบคุมสรรพสิ่งในจักรวาล

2) ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ของพระองค์มลาอิกะฮ์คือผู้ที่ทำหน้าที่สื่อกลางระหว่างอัลลอฮ์กับ ศาสนทูตเพื่อให้ศาสนทูตเข้าถึงอัลลอฮ์

3) ศรัทธาในคัมภีร์ทั้งหลายของอัลลอฮ์โดยมีอัลกุรอานเป็นคัมภีร์ฉบับสุดท้ายที่มาจากอัลลอฮ์ใช้ต่อมวลมนุษยชาติเพื่อให้เกิดความเป็นธรรมและความสันติสุขในสังคม

4) ศรัทธาในบรรดานบี (ศาสนทูต) ของพระองค์โดยนบีมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตคนสุดท้ายที่อัลลอฮ์ มอบภารกิจต่อจากศาสนทูตคนก่อนที่เชิญชวนให้มนุษย์รู้จักอัลลอฮ์และดำเนินชีวิตตามคำสอนของอัลลอฮ์

5) ศรัทธาในวันสิ้นโลก (กิยามะฮ์) และการเกิดใหม่ในปรโลก เมื่อถึงวันที่โลกแตกสลายทุกสิ่งทุกอย่างจะจบสิ้น ยกเว้นอัลลอฮ์ มนุษย์ทั้งหลายจะฟื้นคืนชีพอีกครั้ง อัลลอฮ์จะเป็นผู้ตัดสินจากผลของการกระทำในโลกนี้จะเป็นตัวกำหนดว่ามนุษย์จะได้รับสวรรค์หรือนรก

6) ศรัทธาในกฎกำหนดสถานะของอัลลอฮ์สรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาลเกิดขึ้นและดำรงตามกฎของอัลลอฮ์ อัลลอฮ์จะเป็นผู้ตัดสินว่าการประพฤติดุของมนุษย์เป็นสิ่งดีหรือสิ่งชั่ว ความดีความชั่วของ

อิสลามไม่ได้ถูกกำหนดจากมติมหาชนหรือขนบธรรมเนียม ประเพณี และอัลลอฮ์ ไม่ได้เป็นผู้ลิขิตชะตาชีวิตของมนุษย์ไว้ล่วงหน้า สิ่งเหล่านี้เกิดจากการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น

ความเชื่อและศรัทธาต่ออัลลอฮ์โดยมี นบีมุฮัมมัดเป็นศาสนทูตองค์สุดท้ายที่นำคำสอนของอัลลอฮ์มาเผยแผ่ต่อมนุษย์ อัลลอฮ์เป็นผู้กำหนดสถานะของสรรพสิ่งในจักรวาล แต่ไม่ได้ลิขิตชะตาชีวิตของมนุษย์การทำดีหรือทำชั่วของมนุษย์จะถูกตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ์.)

1.2 ลักษณะของกฎหมายอิสลาม (ชารีอะฮ์.)

กฎหมายอิสลามเป็นหลักการดำเนินชีวิตของมุสลิมโดยกฎหมายอิสลามจะมีบทบัญญัติที่กล่าวถึงระเบียบพฤติกรรมตั้งแต่การประกอบศาสนกิจปฏิสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์การกระทำผิดกฎหมายเกี่ยวกับครอบครัว กฎหมายอิสลามจึงมีความหมายมากกว่ากฎหมายทั่วไป แต่กฎหมายอิสลามคือวิธีการดำเนินชีวิตสำหรับมุสลิม

กฎหมายอิสลามแบ่งเป็น 2 หมวดใหญ่ คือ (อาลี เสือสมิง, 2010, www.alisuasming.org)

1.หมวดการประกอบศาสนกิจ (อัลอิบาดัต)เป็นกฎหมายที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับอัลลอฮ์ ได้แก่การละหมาด การจ่ายซะกาต การถือศีลอด และการประกอบพิธีฮัจญ์

2.หมวดปฏิสัมพันธ์ (อัลมุอามะลาต)เป็นกฎหมายที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ประกอบด้วย การซื้อขาย มรดก การแต่งงานและการหย่า และกฎหมายอาญา

มุณีร มุหะหมัด (2551, หน้า 4-10) ได้แบ่งประเภทของกฎหมายอิสลามที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นหมวดหมู่ ดังนี้

1.กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ว่าด้วยการซื้อขาย ประกอบด้วย กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการซื้อขาย การยืม การค้ำประกัน,ธุรกิจการคลัง และมรดก

2.กฎหมายเกี่ยวกับครอบครัว ประกอบด้วย การสมรส,การปฏิบัติตามหน้าที่สามีภรรยา และการหย่า

3.กฎหมายอาญา ประกอบด้วย การฆาตกรรม การลักทรัพย์ การผิดประเวณี การปล้นสะดม การพิพาทกษา และลักษณะพยาน

4.กฎหมายระหว่างประเทศ ว่าด้วยการสร้างความสัมพันธ์กับประเทศต่าง ๆ และการทำสงคราม
ความแตกต่างระหว่างกฎหมายอิสลามกับกฎหมายของรัฐคือกฎหมายอิสลามกล่าวถึงวิธีการดำรงชีวิตของมุสลิม แม้ว่าการไม่ทำตามบัญญัติของกฎหมายจะไม่ได้รับโทษโดยตรง แต่ก็ถือว่าเป็นบาป ดังที่ มุฮัมมัด ซากี เจ๊ะหะ (2557, หน้า 89-91) กล่าวว่า กฎหมายอิสลามไม่มีความแตกต่างระหว่างการทำบาปกับการทำความผิด แต่บทลงโทษในกฎหมายอิสลามจะมีเพื่อยับยั้งความผิด อัลกุรอานบัญญัติไว้ว่าผู้ที่กระทำความบาปจะได้รับโทษในวันสิ้นโลก (กียามะฮ์.) ท่านนบีมุฮัมมัดจึงให้มุสลิมตระหนักถึงการกระทำผิด เกรงกลัวต่อบาป

กฎหมายอิสลามเป็นกฎหมายที่แตกต่างจากกฎหมายของรัฐทั่วไปโดยที่กฎหมายอิสลามมีที่มาจากความศรัทธาต่อ อัลลอฮ์ที่ได้กำหนดวิถีชีวิตของมุสลิมไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ผู้ที่ละเมิด หรือปฏิเสธกฎหมายอิสลามนอกจากจะได้รับโทษในช่วงที่มีชีวิตอยู่แล้วยังต้องได้รับบาปที่จะถูกตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ์.) ด้วย

2 บทบาทหน้าที่ของอิหม่าม

ในระบบบริหารจัดการของอิสลามได้แบ่งประเภทของผู้นำทางศาสนาไว้ดังนี้ (อับรอฮิม ตาเยะ, 2555, หน้า 20-34)

1. นบี คือผู้ที่ได้รับการเลือกสรรจากอัลลอฮ์ให้ทำหน้าที่บอกข่าวดีและตักเตือนมนุษย์ในยุคสมัยต่าง ๆ เพื่อให้มนุษย์มีหนทางที่ดีในการดำเนินชีวิตในโลกนี้ และความรอดพ้นในโลกหน้า นบีมุฮัมมัดมีภารกิจที่สำคัญคือการเชิญชวนให้มนุษย์ผู้รู้จักพระเจ้าที่แท้จริง เพื่อบุคคลจะได้เคารพสักการะพระเจ้าที่ถูกต้องและดำเนินชีวิตตาม คำสอนของพระองค์ โดยนบี มุฮัมมัด เป็นนบีคนสุดท้าย โดยจะไม่มีนบีคนใดมาเกิดอีก ทั้งนี้เนื่องจากอัลลอฮ์ได้ประทานอิสลามแก่นบี มุฮัมมัดอย่างครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว

2. จุฬาราชมนตรี เป็นตำแหน่งสูงสุดด้านการบริหารกิจการมุสลิมในประเทศไทย ทำหน้าที่ให้คำปรึกษาราชการเกี่ยวกับมุสลิมทั้งปวง เปรียบเหมือนประมุขทางศาสนาอิสลามโดยเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในศาสนาอิสลามและยังเป็นผู้ที่มีความประพฤติปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งศาสนาอิสลาม โดยเคร่งครัดตำแหน่งจุฬาราชมนตรีเริ่มขึ้นมาตั้งแต่สมัยแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.2163 – 2171) เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาทำการค้ากับชาวอาหรับที่เป็นมุสลิม และมีการสืบตำแหน่งนี้มาจนถึงปัจจุบัน

3. คณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศไทย ประกอบด้วยจุฬาราชมนตรีเป็นประธาน คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดและคณะกรรมการอื่นที่คัดเลือกโดยจุฬาราชมนตรีเป็นกรรมการ มีหน้าที่สำคัญเกี่ยวกับอิสลามในประเทศ เช่น การเผยแพร่ศาสนา การศึกษา กิจการเยาวชนและสตรี รวมทั้งกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอิสลาม เช่น กิจการฮัจญ์และกิจการฮาลาล

4. คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด มีหน้าที่ดูแลการปฏิบัติงานของคณะกรรมการมัสยิดภายในจังหวัด ประนีประนอมหรือชี้ขาดคำร้องทุกข์ของประชาชน ซึ่งเห็นว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากคณะกรรมการประจำมัสยิด พิจารณาการจัดตั้ง ย้าย รวม เลิกมัสยิด จัดทำเอกสารเกี่ยวกับการสมรส และการหย่าตามบัญญัติอิสลาม ประนีประนอมข้อพิพาทด้านครอบครัวและมรดกตามบัญญัติอิสลาม และหน้าที่เกี่ยวกับอิสลาม ที่เกี่ยวข้องในจังหวัด

5. คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ประกอบด้วย อิหม่าม คอเต็บ บิหรัน และคณะกรรมการอื่น ๆ มีหน้าที่บำรุงรักษา วางระเบียบเกี่ยวกับมัสยิด สนับสนุน อำนวยความสะดวกและสั่งสอนประชาชน ให้ปฏิบัติศาสนกิจ ประนีประนอมข้อพิพาทระหว่างประชาชนเมื่อได้รับการร้องขอ ดูดวงจันทร์และแจ้งผลการดูดวงจันทร์ต่อคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด และการส่งเสริมการศึกษาและจัดกิจกรรมที่ไม่ขัดต่อศาสนาอิสลาม

6. อิหม่าม เป็นผู้นำที่มีความรู้ทางศาสนา ความรู้ทั่วไป และเป็นผู้ที่มีคุณธรรม จริยธรรมอันดี มีความรับผิดชอบต่อผู้ที่อยู่ใต้การนำของตน และมีความรู้เฉพาะในเรื่องของหลักการอิสลาม เพื่อนำไปสู่ผู้ตามไปในหนทางที่ถูกต้อง

ดังจะเห็นได้ว่าผู้นำทางศาสนาประกอบด้วย นบีอันเป็นผู้ได้รับการเลือกสรรจากอัลลอฮ์ให้ทำหน้าที่เผยแพร่อิสลาม โดยนบีมุฮัมมัดคือนบีมุฮัมมัด จุฬาราชมนตรีเป็นผู้นำอิสลามในระดับประเทศ มีคณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศไทยทำหน้าที่บริหารงานอิสลามระดับประเทศ คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดทำหน้าที่บริหารงานอิสลามระดับจังหวัด และอิหม่ามทำหน้าที่บริหารงานอิสลาม และดูแลสัปบุรุษ หรือ มุสลิมที่มีข้อสงสัยในมัสยิด

ในชุมชนมุสลิมทั่วไปอิหม่ามเปรียบเสมือนพ่อบ้านอันเป็นที่พึ่งของประชาชน ผู้ที่ได้รับความเดือนร้อนก็จะไปหาอิหม่าม โดยอิหม่ามจะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ ตัดสินคดีความ ลงโทษว่ากล่าวตักเตือน ผู้กระทำความผิด การแบ่งมรดก การจัดงานแต่งงาน การจัดพิธีศพ เป็นประธานในการเก็บชะกาตและแจกจ่ายทานแก่ผู้มีสิทธิได้รับตามศาสนบัญญัติ (อรุณ ศิริพันธุ์, 2553, หน้า34) อิหม่าม จึงเป็นผู้นำทางศาสนาประจำมัสยิด นอกเหนือจากเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมตามหลักอิสลาม ยังเป็นผู้นำของสัปบุรุษประจำมัสยิด อิหม่ามเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดูแลสัปบุรุษ ดูแลชุมชนอันเป็นที่ตั้งของมัสยิดเมื่อมีการร้องขอ

มุฮัมหมัดรอฟี มูซอ (2549, หน้า68) ยังกล่าวถึงบทบาทสำคัญของอิหม่ามว่าจะต้องเป็นผู้นำทางศาสนา และผู้นำทางการบริหารอยู่ภายในคนเดียว เพื่อทำหน้าที่ปกครองกลุ่มชนให้อยู่ดีกินดี มีคุณธรรมตามหลักศาสนา ดังนั้นสังคมมุสลิมจึงให้ความสำคัญ เคารพเชื่อฟังผู้นำอย่างมากเพราะเป็นตัวแทนการใช้หลักการอิสลามที่มาจากพระเจ้าเป็นกลไกควบคุม จัดระเบียบทางสังคม การเคารพเชื่อฟังผู้นำถือเป็นความจำเป็นที่มุสลิมต้องปฏิบัติตามผู้นำ トラบที่ผู้นำไม่ฝ่าฝืนบทบัญญัติของพระเจ้า เนื่องจากผู้นำนอกจากจะต้องรับผิดชอบผู้อยู่ใต้ปกครองของตนเองที่ปรากฏเป็นรูปธรรมแล้ว ยังต้องรับผิดชอบต่อความผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้นต่อพระเจ้าด้วย

ดังจะเห็นได้ว่าอิหม่ามเป็นผู้นำทางศาสนาอิสลามประจำมัสยิด โดยอิหม่ามได้รับการเลือกตั้งจากสัปบุรุษประจำมัสยิดจากผู้ที่มีความรู้ ความสามารถด้านการประกอบพิธีกรรมอิสลาม รวมทั้งสามารถปกครองดูแลสัปบุรุษประจำมัสยิดโดยใช้หลักการทางอิสลามอันเป็นวิถีแห่งการดำรงชีวิตของมุสลิม การเป็นอิหม่ามนอกจากจะต้องรับผิดชอบต่อผู้ละเมิดวิถีชีวิตของสัปบุรุษ ยังคงต้องรับผิดชอบต่อความผิดพลาดที่อาจเกิดต่ออัลลอฮ์อีกด้วย

3.การประนีประนอมข้อพิพาท

การประนีประนอมข้อพิพาทเป็นแนวทางการแก้ไขความขัดแย้งระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลที่มีความต้องการและผลประโยชน์ที่ต่างกันเกิดความไม่เข้าใจระหว่างกันทำให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิต โดยวิธีการประนีประนอมข้อพิพาท สามารถดำเนินการได้ 2 วิธีคือ (ประยุทธ์ การสมกล้า, 2550, หน้า 15-16)

1) โดยคู่ความ เมื่อเกิดข้อพิพาทขึ้นอาจมีสถานการณ์ที่เอื้ออำนวยกับคู่ความทั้งสองในการเจรจาหรือในทำนองที่สองฝ่ายต่างยินยอมผ่อนผันให้กันโดยทั้งสองฝ่ายใช้วิธีตกลงด้วยตนเอง

2) การไกล่เกลี่ยของบุคคลที่สาม เมื่อเกิดข้อพิพาทขึ้นระหว่างคู่ความจะเป็นธรรมชาติของมนุษย์ในการป้องกันตนเอง ตลอดจนรักษาสภาพประโยชน์ของตนเองแต่ละฝ่ายจะเกิดความคิดเข้าข้างตนเอง และเกิดความรู้สึกโกรธที่สิทธิ หน้าที่ ทรัพย์สินของตนถูกล่วงละเมิดจนมีความรู้สึกว่าเป็นฝ่ายสูญเสีย จนทำให้ยึดมั่นในจุดยืนของตนว่าถูกต้องเสมอ เป็นผลมาจากการเจรจาต่อรอง แต่หากมีบุคคลที่สามหรือคนกลางที่ได้รับการยอมรับจากคู่ความคอยทำหน้าที่แนะนำโน้มน้าว จนต่างฝ่ายต่างพบทางออกของปัญหาที่แต่ก่อนนั้นคู่ความเห็นเป็นทางตัน

การระงับข้อขัดแย้งในระดับชุมชนเพื่อไม่ให้มีเหตุการณ์ลุกลามบานปลายคือการไกล่เกลี่ยโดยใช้บุคคลที่สาม เข้ามาช่วยเหลือโดยที่ภานุ รังสีหส์ (2560, หน้า 75-99) กล่าวถึงลักษณะของการไกล่เกลี่ยโดยใช้ผู้ไกล่เกลี่ยที่เกิดจากความสมัครใจของคู่ความสองฝ่ายที่ต้องการให้มีผู้ไกล่เกลี่ยเข้ามา

ช่วยหาทางออกของปัญหา ซึ่งผู้ไกล่เกลี่ยจะต้องเป็นผู้ที่คู่ความเชื่อถือและไว้วางใจ มีความอดทนและมีความรู้ด้านข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับข้อพิพาทนั้น

กระบวนการประนีประนอมจึงเป็นกระบวนการที่มีบุคคลที่สามมีคุณสมบัติที่คู่ความให้การยอมรับ เข้ามาไกล่เกลี่ยข้อพิพาทโดยการเจรจาต่อรอง จนคู่พิพาทยินยอมผ่อนผัน ลดความต้องการ ผลประโยชน์ หรือ ยอมลดผลประโยชน์ในบางส่วนในระดับที่คู่กรณีเกิดความพึงพอใจ

รูปแบบของการประนีประนอม

การประนีประนอมข้อพิพาทมีรูปแบบของการประนีประนอมหลายรูปแบบ โดย อัจฉรา ลีมวงษ์ทอง (2557, หน้า 157-158) ได้นำเสนอรูปแบบการประนีประนอมข้อพิพาทของ Stephen P. Robbins (2001) ที่มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมการและการวางแผน ต้องศึกษาและทำความเข้าใจในเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่จะเจรจาต่อรองโดยการศึกษาข้อมูลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อตอบคำถามหรือข้อสงสัยให้คลี่คลาย

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดกฎเกณฑ์พื้นฐานหลังจากมีการวางแผนในการกำหนดวัตถุประสงค์เรียบร้อยแล้ว ก็ต้องศึกษาว่าผู้ใดหรือบุคคลใดต้องเป็นผู้เจรจาต่อรอง สถานที่ เวลา และการแก้ไขปัญหาเมื่อไม่สามารถเจรจาได้

ขั้นตอนที่ 3 การทำความเข้าใจ ชี้แจง และหาเหตุผล เป็นขั้นตอนของการเตรียมตัวทำความเข้าใจ ชี้แจง และหาเหตุผลเพื่อสนับสนุนแนวคิดของแต่ละฝ่าย โดยแต่ละฝ่ายต้องสร้างความชัดเจน หาข้อมูล และเหตุผลเพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกัน

ขั้นตอนที่ 4 การเจรจาและแก้ไขปัญหา เป็นขั้นตอนของการใช้ศาสตร์และศิลป์ ในการเจรจาต่อรอง ให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ ซึ่งมีทั้งการให้และการรับเพื่อหาข้อยุติให้เกิดขึ้นทั้งสองฝ่ายซึ่งอาจใช้การโอนอ่อนผ่อนปรนซึ่งกันและกัน

ขั้นตอนที่ 5 ขึ้นจบการเจรจาแล้วนำไปปฏิบัติ เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการพยายามหาข้อยุติอย่างชนะทั้งคู่เพื่อให้เกิดการยอมรับ การรับข้อตกลงอย่างเป็นทางการซึ่งจะต้องดำเนินการไปสู่รายละเอียด และขั้นตอนการปฏิบัติที่เหมาะสมต่อไป

นอกจากนี้แล้ว วิเชียร วิทย์อุดม (2555, หน้า 6.5-6.7) ได้นำเสนอรูปแบบการประนีประนอมข้อพิพาทของ Brain G Long และ Ross R Reck (1987) อันเป็นวิธีการที่ทำให้คู่กรณีทั้งสองฝ่ายมีโอกาสที่จะชนะด้วยกันทั้งคู่ พวกเขาจะได้ทางออกถึงข้อตกลงและความพึงพอใจ ตามขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนการวางแผน (Planning) เป็นการกำหนดเป้าหมายของตนเอง มีการคาดเดาล่วงหน้าถึงเป้าหมายอื่น ๆ มีการกำหนดขอบเขตที่เป็นไปได้ และการพัฒนากลยุทธ์กับการหาวิธีการไปสู่ขอบเขตที่เป็นไปได้

ขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ (Relationships) เป็นการพัฒนาสัมพันธภาพเชิงบวก มีความเข้าใจ มีความเป็นมิตรต่อกัน

ขั้นตอนการเข้าถึงข้อตกลง (Agreements) มีการหารือร่วมกันทั้งสองฝ่ายเกี่ยวกับเป้าหมายของแต่ละฝ่าย

ขั้นตอนการรักษาสัมพันธภาพ (Maintenance) เป็นการย้อนกลับไปพิจารณาการกระทำตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงขั้นยุติข้อตกลง

อิหม่ามเป็นบุคคลสำคัญที่ประชาชนในชุมชนให้ความเคารพนับถือ เป็นผู้นำหน้าที่ประนีประนอมข้อพิพาทกับสัปบุรุษในมัสยิด และเนื่องจากกฎหมายอิสลามเป็นบัญญัติที่กล่าวถึงวิถีการดำรงชีวิตของมุสลิม อิหม่ามในฐานะเป็นผู้นำชุมชนและเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในหลักการอิสลามและกฎหมายอิสลาม และนำกฎหมายอิสลามมาใช้ประนีประนอมข้อพิพาทตามหลักศรัทธาของมุสลิม สร้างความสมานฉันท์ในชุมชนมุสลิมบนฐานของกระบวนการประชาสังคมที่ต้องการจัดการความขัดแย้งด้วยตนเอง เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์

8. ผลการวิจัย

1. แก่นสาระของบทบาท อิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม คือ การเป็นผู้นำในชุมชนมุสลิม ด้วยการการดูแล ตักเตือน ห้ามปรามและให้คำแนะนำสัปบุรุษให้มีศรัทธาตามหลักอิสลาม การป้องกันสิ่งของต้องห้ามเข้ามาในชุมชน การให้ความรู้ และเป็นผู้ดำเนินการปฏิบัติตัวได้ถูกต้องตามหลักอิสลามเพื่อให้ชุมชนอยู่อย่างสันติสุข

2. แก่นสาระของรูปแบบ และวิธีการของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม คือ การใช้วิธีการการเจรจาโดยตรงกับคู่พิพาทโดยใช้ด้วยกฎหมายอิสลาม (ชาร์อะฮ์) หลักความเชื่อ ความศรัทธาต่ออัลลอฮ์ และความเกรงกลัวต่อการตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ์) โดยอิหม่ามใช้รูปแบบการประนีประนอมข้อพิพาท ตามขั้นตอนดังนี้

1) ขั้นตอน การเตรียมการและวางแผน อิหม่ามจะรับฟังปัญหาของคู่พิพาทเพื่อกลั่นกรองพิจารณาถึงอำนาจและความสามารถในการประนีประนอมของอิหม่าม ถ้าอิหม่ามสามารถดำเนินการได้ก็จะดำเนินการตามขั้นตอนต่อไป หากไม่สามารถดำเนินการ ก็จะแนะนำให้คู่พิพาทดำเนินการได้สองแนวทางคือ หากเป็นข้อพิพาททางวิถีชีวิตมุสลิมก็จะส่งคู่พิพาทไปยังผู้ตัดสินคดีความ (กอฎี) ของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด เพื่อพิจารณาดำเนินการ หากเป็นข้อพิพาทที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายของรัฐ คู่พิพาทยินยอมให้ใช้กฎหมายของรัฐ อิหม่ามจะแนะนำให้ดำเนินการตามกฎหมายของรัฐต่อไป

2) ขั้นตอนการสร้างข้อตกลงร่วมกัน เป็นการสร้างข้อตกลงกับคู่พิพาท ถึงวิธีการที่อิหม่ามจะใช้ประนีประนอมข้อพิพาท โดยอิหม่ามจะต้องยึดถือกฎหมายอิสลาม (ชาร์อะฮ์) เป็นหลักเพราะถ้าอิหม่ามไม่ใช้กฎหมายอิสลามเพื่อสร้างความสงบสุขในชุมชนจะเป็นบาปแก่ตัวอิหม่ามเอง

3) ขั้นตอน การเจรจาแก้ไขปัญหา เพื่อให้คู่พิพาทยอมรับหรือเสียสละความต้องการของตนเองในบางสิ่งเพื่อปฏิบัติได้ถูกต้องตามกฎหมายอิสลาม

4) ขั้นตอน การหาข้อยุติเพื่อนำไปปฏิบัติ คู่พิพาทยินยอมปฏิบัติตามคำแนะนำของอิหม่าม มีความมั่นใจว่าได้ทำถูกต้องตามหลักศาสนา เพื่อแสดงความยำเกรงและความภักดีต่ออัลลอฮ์.

9.อภิปรายผล

9.1 บทบาทของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม

อิหม่ามเป็นผู้นำทางศาสนาในชุมชนมุสลิม ทำหน้าที่สำคัญคือ การประกอบพิธีกรรมตามหลักอิสลามจึงแสดงบทบาทที่สำคัญคือการเป็นผู้นำชุมชน การให้ความรู้กับชุมชนและการดูแลสับปฺรุซของมัสยิดให้ปฏิบัติตัวตามวิถีชีวิตมุสลิมที่ถูกกำหนดด้วยกฎหมายอิสลาม เนื่องด้วยกฎหมายอิสลาม (ชาร์อะฮ์) เป็นการกำหนดถึงวิถีชีวิตข้อพึงปฏิบัติ (ฮะลาล) และข้อห้าม (ฮะรอม) บาปที่เกิดเมื่อไม่ปฏิบัติ และการละเมิดข้อห้าม อิหม่ามเป็นผู้มีความรู้ตามหลักการที่ถูกต้องของศาสนา และสามารถเป็นผู้ประนีประนอมข้อพิพาทของสับปฺรุซในชุมชน ดังที่ เจ๊ะมูฮัมมัดสัน เจ๊ะอูมา (2545, หน้า 76) ที่ทำการศึกษาลึถึงบทบาทของอิหม่ามในการพัฒนาท้องถิ่นจังหวัดปัตตานี พบว่า อิหม่ามสามารถแสดงบทบาทของอิหม่ามในการไกล่เกลี่ยเมื่อเกิดกรณีพิพาทได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากอิหม่ามได้รับการไว้วางใจจากประชาชน และอิหม่ามมักเป็นคนกลางในการแก้ไขปัญหาระหว่างประชาชนในชุมชนมุสลิมได้ดีที่สุด ซึ่งโดยปกติผู้ดำรงตำแหน่งอิหม่ามนั้นจำเป็นต้องมีความยุติธรรมเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว

แม้ว่าการเป็นอิหม่ามจะไม่ได้รับผลตอบแทนที่เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ แต่อิหม่ามก็เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถทางศาสนา เป็นที่ยอมรับของสับปฺรุซในชุมชนอิหม่ามจึงแสดงบทบาทเป็นผู้นำชุมชน ลักษณะการทำงานของอิหม่ามเป็นไปในรูปแบบของจิตอาสาชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือ การดูแลสับปฺรุซภายในมัสยิดที่อิหม่ามรับผิดชอบให้อยู่อย่างสันติสุข ในฐานะที่อิหม่ามเป็นผู้นำสำคัญในชุมชนดังที่พบในงานวิจัยของ ชูเรียนนา บางปู (2557, หน้า 117) ที่ทำการวิจัยภาวะผู้นำและการจัดการความขัดแย้งที่ดีจะต้องมีจิตอาสา มีความบริสุทธิ์ใจไม่แบ่งพรรคแบ่งพวก และนำหลักศาสนามาใช้ในการแก้ไขความขัดแย้ง นอกจากนี้แล้วอิหม่ามยังแสดงบทบาทในการสร้างความรับผิดชอบต่อตนเอง และสังคมด้วยการอบรม สั่งสอน ตักเตือน สับปฺรุซในมัสยิดให้ประพฤติปฏิบัติตัวตามวิถีอิสลามนอกจากนี้แล้วการที่อิหม่ามได้รับทราบข้อมูลข่าวสาร การเปลี่ยนแปลงในชุมชนก็สามารถรับดำเนินการป้องกันไม่ให้เกิดข้อพิพาทในชุมชนได้

อิหม่ามยังเป็นแกนนำของชุมชนร่วมกับคณะกรรมการชุมชนไม่อนุญาตให้จัดตั้งร้านสะดวกซื้อภายในชุมชนเพื่อป้องกันการจำหน่ายสินค้าที่ไม่ได้รับอนุญาตตามหลักศาสนาเช่นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์และอาหารที่มีสิ่งต้องห้ามทางศาสนา สอดคล้องกับงานวิจัยของ ระพีพรรณ มุหะหมัด (2556, หน้า 149) ที่วิจัยเรื่อง อิสลามกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน พบว่า อิหม่ามเป็นผู้ให้ความรู้ และคอยตักเตือนคนในชุมชนให้มีความสามัคคี ช่วยเหลือกันโดยวางกฎเกณฑ์ให้ทุกคนยึดถือปฏิบัติ เพื่อให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ซึ่งมีผลสืบเนื่องมาเป็นศูนย์กลางที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยอิหม่ามจะพูดผ่านเสียงตามสายเพื่อให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกรับผิดชอบต่อท้องถิ่นของตน ซึ่งใช้ศาสนาเป็นตัวหลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเริ่มจาก การรับผิดชอบครอบครัวตัวเองก่อน แล้วนำไปสู่การรับผิดชอบต่อคนรอบข้างและรับผิดชอบต่อสังคม

อิหม่ามยังแสดงบทบาทในการให้ความรู้แก่ชุมชนถึงหลักการทางศาสนาที่ถูกต้องโดยการอบรมผ่านเสียงตามสายของชุมชน และการเชิญวิทยากรทางศาสนามาบรรยายให้ความรู้แก่สับปฺรุซที่มีสยิดในวันศุกร์ ดังเช่นงานวิจัยของระพีพรรณ มุหะหมัด (2556, หน้า 149) ที่ทำการวิจัยเรื่องอิสลามกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน ชุมชนมัสยิด กมาลุลอิสลาม พบว่าการที่อิหม่ามได้เยี่ยมเยียนสับปฺรุซที่มีปัญหาเป็นรายบุคคล

โดยได้ทำการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่มีสยิดเพื่อหาทางป้องกัน แก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเชื่อใจ ไว้วางใจและให้ความร่วมมือ การได้รับฟังปัญหาของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนจะช่วยป้องกันปัญหาของชุมชนได้ ซึ่งเป็นการสื่อสารที่เข้าใจปัญหาได้ตรงจุด

9.2 รูปแบบและวิธีการของอิหม่ามในการประนีประนอมข้อพิพาทด้วยกฎหมายอิสลาม

อิหม่ามมีรูปแบบและวิธีการในการประนีประนอมข้อพิพาทของสัปบุรุษด้วยกฎหมาย อิสลาม โดยใช้วิธีการเจรจากับคู่พิพาทโดยใช้หลักความเชื่อ ความศรัทธาของมุสลิมที่มีต่ออัลลอฮ์ อันเป็นผู้นำกำหนดวิถีชีวิตของมุสลิมด้วยกฎหมายอิสลาม เมื่อเกิดข้อพิพาทอิหม่ามจะอธิบายให้กับคู่พิพาทถึงหลักศรัทธาต่ออัลลอฮ์หากมีความศรัทธาแต่ไม่ยอมรับกฎหมายอิสลาม อันเป็นกฎของอัลลอฮ์จะเป็นบาป การประนีประนอมข้อพิพาทของอิหม่ามก็จะใช้กฎหมายอิสลามเข้ามาตัดสิน อิหม่ามจะไม่ใช้ความเห็นส่วนตัวหรือกฎหมายของรัฐบาลประกอบการตัดสิน เพราะเท่ากับการไม่ยอมรับกฎหมายอิสลาม อิหม่ามจะเป็นบาป และหากคู่กรณีไม่ยอมรับผลการตัดสินของอิหม่ามก็สามารถดำเนินการทบทวนการตัดสินจากผู้ตัดสินคดีความ (กอฎี) ของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดได้หรือหากคู่กรณีไม่ยอมรับกฎหมายอิสลามก็สามารถดำเนินการตามขั้นตอนกฎหมายของรัฐได้ แต่ต้องหาเหตุผลตอบกับอัลลอฮ์สำหรับการตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ.) ต่อไปโดยมีขั้นตอนการประนีประนอมข้อพิพาทดังนี้

1) ขั้นตอนการเตรียมการและวางแผน จะเป็นการใช้ภาวะผู้นำของอิหม่าม เพื่อเจรจากับคู่พิพาท มีทั้งการที่อิหม่ามเดินทางไปยังที่พักของคู่พิพาทและการเรียกตัวคู่พิพาทมาเจรจากันที่มีสยิดหรือบ้านพักของอิหม่าม เพื่อถ่วงถ่วงและพิจารณาลักษณะของข้อพิพาทสอดคล้องกับการวิจัยของ ซูเรียนนา บางปู (2557, หน้า 117) ที่ศึกษาถึงภาวะผู้นำและการจัดการความขัดแย้งในการพัฒนาชุมชนเมืองยะลา พบว่าแนวทางการจัดการข้อพิพาทในชุมชนมี 3 แนวทางคือ การจัดการความขัดแย้งโดยบทบาทของคู่ขัดแย้ง การจัดการความขัดแย้งโดยผู้นำชุมชน และการจัดการความขัดแย้งโดยบุคคลที่สาม ทั้งนี้การมีผู้นำชุมชนที่เหมาะสมสามารถนำมาใช้ในการจัดการความขัดแย้งได้ในทุกประเด็น

2) ขั้นตอนการสร้างข้อตกลงร่วมกันโดยวิธีการประนีประนอมข้อพิพาทของอิหม่ามด้วยกฎหมายอิสลาม จะใช้หลักของความเชื่อ ความศรัทธาของชาวมุสลิมที่มีต่ออัลลอฮ์ รวมถึง ความเกรงกลัวต่อการตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ.) โดยที่ ลัญจกร นิลกาญจน์ (2561, หน้า 19) ได้กล่าวถึงการจัดการความเชื่อเป็นกระบวนการนำเอาความเชื่อมาเป็นกระบวนการในการจัดการระบบ ระเบียบ แนวทางปฏิบัติต่อสิ่งที่เชื่อในพลังอำนาจนั้น ส่วนความศรัทธาเป็นพลังที่อยู่ภายในตัวบุคคล กลุ่มบุคคลที่มีต่อสิ่งเคารพนับถือตามความเชื่อนั้น การที่บุคคล กลุ่มบุคคล เคารพศรัทธาต่อสิ่งที่เกิดเป็นความเชื่อในชุมชนจะทำให้เกิดผลกับสังคมมากมาย ในขณะที่พระมหาจุฑาธุช อภิธม.มจิตโต พระครูปลัดอดุล ปริบุญโน และปิยะวรรณ หอมจันทร์ (2561, หน้า70) ได้อธิบายเพิ่มเติมถึงความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือสิ่งนั้น ๆ ว่ามีจริงแม้จะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นแต่ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่จริง และมีอำนาจคุ้มครองรวมทั้งอำนวยความสะดวกให้อยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อเกิดจากภาวะที่บุคคลให้ความเชื่อมั่น เห็นด้วย คล้อยตาม และพร้อมจะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีทั้งสิ่งที่มองเห็นสัมผัสได้ และสิ่งที่มองไม่เห็น ความเชื่อและการกระทำเหล่านั้นถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นได้อย่างยาวนาน และต่อเนื่อง เพราะเป็นสิ่งที่ก่อประโยชน์และคุณค่าต่อสังคมมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม การใช้หลักการความเชื่อ ความศรัทธา เพื่อการประนีประนอมข้อพิพาทของอิหม่ามจึงเป็นหลักการสำคัญในการสร้างสันติสุขในชุมชนมุสลิม

3) ขั้นตอนการเจรจาแก้ไขปัญหาคือการใช้วิธีเจรจากับคู่พิพาทหรือผู้กระทำความผิด การยอมรับกฎหมายอิสลามเพื่อการดำรงชีวิตภายใต้ความสงบ สันติสุข เนื่องจากกฎหมายอิสลามได้กำหนดวิถีการดำรงชีวิตของมุสลิม ความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว และสังคม การดำเนินชีวิตที่ผิดไปจากข้อกำหนดในกฎหมายอิสลามจะถือเป็นบาปที่ผู้กระทำความผิดต้องหาต่อหาเหตุผลตอบกับอัลลอฮ์ สำหรับการตัดสินในวันสิ้นโลก (กียามะฮ์) ความเกรงกลัวต่อการถูกลงโทษตามกฎหมายอิสลาม มีวัตถุประสงค์เหมือนกันกับกฎหมายของรัฐ โดยที่ทั้งกฎหมายอิสลามและกฎหมายของรัฐ มีจุดประสงค์ของการลงโทษเหมือนกันคือเพื่อตอบแทนให้สาสมกับความผิด เพื่อป้องกันความผิด เพื่อตัดผู้กระทำความผิดออกจากสังคมและเพื่อสร้างจิตสำนึก และมีเป้าประสงค์สูงสุดของการลงโทษ คือ เพื่อสร้างสังคมให้ร่มเย็นเป็นสุข และเพื่อให้เกิดสวัสดิภาพในสังคม ทั้งนี้ มุฮัมมัด ซากี เจ๊ะหะ (2557 หน้า90-91) กล่าวเสริมว่า อัลกุรอานบัญญัติว่าผู้กระทำความบาปจะได้รับโทษรุนแรงในวันอะดีเราะฮ์ (วันหลังจากวันสิ้นโลก) เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดกรณีดังกล่าว อัลลอฮ์จึงให้มุสลิมตระหนัก ต่อการกระทำความผิดรุนแรงและสอนว่าผู้ที่กระทำความผิดจะได้รับการลงโทษอย่างรุนแรงสองนัยด้วยกันคือ การกระทำหรือละเว้นการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์สาธารณะ และการกระทำหรือละเว้นการกระทำซึ่งมีแนวโน้มว่าจะเกิดอันตรายต่อผู้อื่นทั้งร่างกายและจิตใจ โดยมีจุดมุ่งหมายหลักของการลงโทษคือ การปกป้องสังคม การกระทำที่กระทบต่อผลประโยชน์สาธารณะถือเป็นอาชญากรรม ซึ่งสมควรต้องปกป้อง

4) ขั้นตอนการหาข้อยุติเพื่อให้เกิดการยอมรับและปฏิบัติถูกต้องตามหลักศาสนา สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุวิมล พิชญ์ไพบุลย์ (2561, หน้า 239) ที่ได้วิจัยถึงวิถีมุสลิมกับความผูกพันต่อหลักศาสนาอิสลาม และการบังคับใช้กฎหมายอิสลามในชุมชนสวนหลวง1 พบว่าชาวชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจในหลักกฎหมายอิสลามโดยเห็นว่ากฎหมายอิสลามมีความเคร่งครัดมาก วิถีชีวิตมุสลิมตามหลักศาสนาอิสลาม และกฎหมายอิสลาม มีความเชื่อมโยงผูกพันกันและกัน ข้อบัญญัติของศาสนาอิสลาม ส่วนหนึ่งก็นำมาเป็นหลักของกฎหมายอิสลาม

การที่อิหม่ามได้รับการยอมรับจากสัปบุรุษในชุมชนให้เป็นอิหม่ามประจำมัสยิดโดยใช้กฎหมายอิสลามอันเป็นกฎหมายที่กำหนดวิถีชีวิตที่มุสลิมยอมรับ อันเป็นการลดปัญหาการฟ้องร้องดำเนินคดีตามกฎหมาย ทำให้เกิดความสูญเสียของทั้งฝ่ายผู้กล่าวหาและผู้ถูกกล่าวหาตลอดจนการอยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างสันติสุข ดังที่ กรกฎ ทองชะโชค, ฤชฎา อภินวการกุล และธีรพร ทองชะโชค (2562, หน้า95) กล่าวถึงการนำกระบวนการยุติธรรมทางเลือกเพื่อลดข้อเสียและผลกระทบของการดำเนินคดีตามกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม กระแสหลักจากเดิมที่มีความเชื่อว่าการนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษ เป็นแบบอย่างกับสังคมจะทำให้เกิดการยับยั้งคนในสังคมไม่ให้กระทำความผิดหรือฝ่าฝืนกฎหมาย โดยถือว่ารัฐเป็นศูนย์กลางของกระบวนการยุติธรรม และยังลดค่าใช้จ่ายในการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมเกิดความสูญเสียทางเศรษฐกิจ สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายและระยะเวลาผู้ที่กระทำความผิดก็ต้องมีค่าใช้จ่ายในการต่อสู้คดีอีกมากมาย

ข้อค้นพบจากการวิจัย

อิหม่ามเป็นผู้ที่สัปบุรุษในชุมชนมุสลิมให้ความเคารพนับถือ เนื่องจากอิหม่ามเป็นผู้มีความรู้ทางศาสนา ทั้งหลักการทางศาสนาและการประกอบพิธีกรรมที่ถูกต้องตามข้อกำหนดทางศาสนาอีกทั้งเป็นผู้ให้การอบรมสั่งสอน ตักเตือน ห้ามปราม และให้คำแนะนำแก่สัปบุรุษประพฤติปฏิบัติตนตามวิถีชีวิตของ

มุสลิมที่ถูกกำหนดด้วยกฎหมายอิสลาม ที่กำหนดให้มุสลิมทุกคนต้องประพฤติตามคุณธรรม ทั้งต่อตนเอง ต่อครอบครัว และสังคม ทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การไม่ประพฤติปฏิบัติตามกฎหมายอิสลาม จะโดยความไม่ตั้งใจ หรือความตั้งใจจะเป็นบาป อิหม่ามเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนมุสลิม สำหรับการประนีประนอมข้อพิพาท โดยจะเป็นผู้ชี้แนะหาวิธีการเพื่อให้สัปบุรุษที่มีความเชื่อและศรัทธา ต่ออัลลอฮ์ประพฤติดนได้อย่างถูกต้องไม่เป็นบาปที่ผู้ไม่ยอมรับกฎหมายอิสลามจะถูกตัดสินจากอัลลอฮ์ ในวันสิ้นโลก (กียามะฮ์) สังคมมุสลิมดำรงอยู่ได้ ด้วยวิถีชีวิตของคนในชุมชนยึดมั่นศรัทธาต่อหลักศาสนา การประนีประนอมข้อพิพาทในชุมชนโดยใช้ความเชื่อ ความศรัทธาเป็นการลดความขัดแย้งภายในชุมชน ทำให้คู่พิพาทสามารถอยู่ร่วมกันในชุมชนได้โดยไม่ต้องใช้วิธีการทางกฎหมายของรัฐที่ทำให้คู่พิพาท สิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย ซึ่งหากมีการดำเนินคดีในชั้นศาลก็必将สร้างความขัดแย้งและมีความบาดหมาง กันต่อไป

10. ข้อเสนอแนะทางการบริหาร

อิหม่ามเป็นผู้มีบทบาทในการประนีประนอมข้อพิพาทในชุมชนมุสลิม โดยใช้กฎหมายอิสลามที่ มุสลิมทุกคนยึดถือปฏิบัติ แม้ว่ากฎหมายอิสลามไม่สามารถนำมาใช้ได้ตามกฎหมายของรัฐ แต่กฎหมาย อิสลามเป็นสิ่งที่กำหนดให้มุสลิมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การให้ความรู้อิหม่ามถึงหลักการและวิธีการ ประนีประนอมข้อพิพาท จะช่วยลดความขัดแย้งในสังคม รวมถึงลดการฟ้องร้องในระบบกฎหมายของรัฐ

11. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- 11.1 การเข้าสู่ตำแหน่งและการยอมรับภาวะผู้นำกับความสงบสุขของชุมชนมุสลิม
- 11.2 การอยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมพหุวัฒนธรรม

12. บรรณานุกรม

- กรกฎ ทองชะโชค, กฤษฎา อภินวถาวรกุล และธีรพร ทองชะโชค. (2562). การไกล่เกลี่ยข้อพิพาทใน ชุมชน. วารสารสำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยทักษิณ, 8(2), 85 - 101.
- เจ๊ะมูฮัมหมัดสัน เจ๊ะอูมา. (2545). ภาวะผู้นำและการจัดการความขัดแย้งในการพัฒนาชุมชน กรณีศึกษา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา. การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขา การบริหารและพัฒนาสังคม, กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ชูเรียนนา บางปู. (2557). ภาวะผู้นำและการจัดการความขัดแย้งในการพัฒนาชุมชน กรณีศึกษา อำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา. (การค้นคว้าอิสระ). ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขา การบริหาร และพัฒนาสังคม, กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ประยุทธ์ การสมกล้า. (2550). การระงับข้อพิพาทโดยการประนีประนอมยอมความในคดีปกครอง. วิทยานิพนธ์ปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- พระมหาจตุรญญ อภิธม.จิตโต, พระครูปลัด อุดร ปริบูรณ์และปิยวรรณ หอมจันทร์. (2561). การจัดการวัด ยุค 4.0: ความเชื่อ ความศรัทธา และพุทธพาณิชย์. วารสาร มจร การพัฒนาสังคม. (5)3, 68- 78.

ภานุ รัสสิสหัส. (2560). “การใกล้เคียงข้อพิพาท” ใน การจัดการความขัดแย้ง. กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลยุติธรรม.

มานี ชูไทย, พิสมัย ฮาซาโน และสิริยา ยูซุฟี. (2542). การรับรู้บทบาทตนเองของอิหม่ามต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมุสลิมในประเทศไทย. (รายงานวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มุฮัมหมัด ซากี เจ๊ะหะ. (2557). บทลงโทษในกฎหมายอิสลาม. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: อิสลามิกอะเคเดมี.

มุนีร์ มะหะหมัด. (2551). กฎหมายอิสลามเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสืออิสลามกรุงเทพฯ.

มุฮัมหมัดรอฟีอ์ มูขอ. (2549). กระบวนการยุติธรรมเชิงสมานฉันท์และการจัดการความขัดแย้ง ในชุมชนมุสลิม. กรุงเทพฯ: โครงการพัฒนาระบบกฎหมายไทย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

ระพีพรรณ มุหะหมัด. (2556). อิสลามกับการพัฒนาที่ยั่งยืน:กรณีศึกษาชุมชนมัสยิด กมากุลอิสลาม คลองแสนแสบ กรุงเทพมหานคร. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม, กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

ลัญจกร นิลกาญจน์. (2561). วัฒนธรรม ความเชื่อ กับการจัดการศรัทธาของชุมชน. วารสารนาคบุตรปริทัศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. (10)2, 11 - 20.

วิเชียร วิทยอุดม. (2555). การบริหารความขัดแย้งในองค์กร. กรุงเทพฯ: ธนัชการพิมพ์.

สถาบันเผยแพร่มุสลิม อาลุลบัยต. (2562). ศาสนาอิสลาม. ค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2562, จาก www.quran.al-shia.org

สมศักดิ์ (มุนีร์) มุหะหมัด. (2554). หลักสูตรอิสลามศึกษา 1. (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: สมาคมนักเรียนเก่าศาสนาวิทยา.

สุวิมล พิชญ์ไพบุลย์. (2561). วิถีมุสลิมกับความผูกพันต่อหลักศาสนาอิสลามและการบังคับใช้กฎหมายอิสลาม : ชุมชนสวนหลวง. วารสารบัณฑิตวิทยาลัย พิชญ์ทรรศน์. (13)2, 233-243.

อบู อารีฟ. (2562). หลักศรัทธา 6 ประการ เสาหลักแห่งศาสนาอิสลาม. ค้นเมื่อ 18 สิงหาคม 2562, จาก www.halaltnailand.com

อรุณ ศิริพันธ์. (2553). บทบาทอิหม่ามในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะจังหวัดสงขลา. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยทักษิณ.

อัจฉรา ลีม่วงษ์ทอง. (2557). การบริหารความขัดแย้งในองค์กร. กรุงเทพฯ: บุ๊คส์ ทุ ยู.

อับดุลฮาดี สะบูดีง. (2547). แนวความคิดเกี่ยวกับอิมามะฮ์. ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างอะฮลิซซุนนะฮ์ และชีอะฮ์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาอิสลามศึกษา, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

อาลี เสือสมิง. (2010). กฎหมายอิสลามเบื้องต้น. ค้นเมื่อ 9 สิงหาคม 2562, จาก www.alisuasming.org

อับรอฮิม ตาเยะ. (2555). บทบาทด้านศาสนา การศึกษาและการบริหารของอิหม่ามในจังหวัดนราธิวาส. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศึกษาศาสตร์เพื่อการพัฒนาชุมชน, มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.